

DDSA'larda (Devlet Dışı Silahlı Aktörler) Özerklik ve Çatışmalarda Üstlenilen Role Etkisi: Hizbullah ve Fatımi Tugayı Örnekleri

Ömer Behram ÖZDEMİR*

Öz

Devlet dışı silahlı aktörler (DDSA) Ortadoğu'daki çoğu çatışma bölgesinde diğer DDSA'lara veyahut devletlere karşı savaşta rol almaktadırlar. Bölgedeki pek çok çatışmaya müttefiki DDSA'lar üzerinden dahil olarak bölgedeki nüfuzunu arttıran İran ise DDSA'lar ve sponsor devletler üzerine yapılan çalışmalarda ön plana çıkan bir vaka konumundadır. Irak, Lübnan, Yemen ve Suriye'de İran destekli DDSA'lar çatışmaların ve bölge politikalarının önemli aktörleri haline gelmiştir. Bu çalışmada odaklanılacak Suriye iç savaşında ise İran bölgeye yönlendirdiği onlarca DDSA üzerinden savaş sahasına müdahil olmuştur. Bu çalışmada Suriye'deki İran destekli milisler içerisinde Hizbullah ve Fatımi Tugayı'nın İran ile ilişkileri özerklik ve savaşta üstlenilen rol bağlamında ele alınacaktır. DDSA'lar ve DDSA'ların özerkliğine dair literatür ışığında her iki örgütün tarihi arka planına, Suriye iç savaşındaki rollerine ve özerklik kapasitelerine odaklanılacaktır. Vakaların özerklik kapasiteleri insani, mali ve askeri kaynakları üzerinden analiz edilecektir. Örgütlerin İran ile ilişkilerde sahip oldukları özerkliğin Suriye iç savaşında üstlendikleri roller üzerindeki etkisi çalışmanın bir diğer çıktısı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Suriye İç Savaşı, Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Hizbullah, Fatımi Tugayı.

* Dr. Öğr. Gör. İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, omer.ozdemir@ihu.edu.tr, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-0488-5091

The Journal of Iranian Studies
E-ISSN: 2651-4370
Vol: 8, No: 2, pp. 215-243
Received: 21.08.2024
Accepted: 20.11.2024
DOI: 10.33201/iranian.1537044
Article Type: Research Article

Autonomy of Violent Non-State Actors (VNSA) and Its Impact on the Role Undertaken in Conflict: The Cases of Hezbollah and the Fatemiyoun Brigade

Ömer Behram ÖZDEMİR*

Abstract

Violent non-state actors (VNSA) play a role in the wars against other VNSAs or states in most conflict zones in the Middle East. Iran, which has increased its influence in the region by involving itself in many conflicts through allied VNSAs, stands out as a prominent case in studies on VNSAs and their sponsor states. In Iraq, Lebanon, Yemen, and Syria, Iranian-backed VNSAs have become important actors in conflicts and regional politics. In the Syrian civil war, which will be the focus of this study, Iran intervened in the battlefield through dozens of VNSAs directed to the region. In this study, the relationships of Hezbollah and the Fatemiyoun Brigade with Iran will be examined in the context of autonomy and the roles undertaken in the Syrian civil war. The focus will be on the historical background of both organizations, their roles in the Syrian civil war, and their capacities for autonomy in light of the literature on VNSAs and their autonomy. The autonomy capacities of the cases will be analyzed through the manpower, financial, and military resources. Another outcome of the study will be the impact of the autonomy these organizations possess in their relationships with Iran on the roles they have undertaken in the Syrian civil war.

Keywords: Iran, Syrian Civil War, Violent non-state actors, Hezbollah, Fatemiyoun Brigade.

---

* Dr. Lecturer, Ibn Haldun University, Graduate School of Education, omer.ozdemir@ihu.edu.tr, Istanbul, Türkiye, ORCID: 0000-0002-0488-5091

1. Giriş

Uluslararası siyasetin asli konuları olan çatışma ve dış politika hususlarında uluslararası ilişkiler geleneğinde ekseriyetle devletin merkezde olduğu bir okuma ekolü hakimdir. Geleneksel teoriler devleti yegâne aktör olarak ele alırken incelenecek her türlü vakayı da failin veyahut etkilenenin devlet olduğu ön kabulü ile ele almaktadır. NATO, AB ve BM gibi uluslararası örgütlerin uluslararası politikadaki rolleri ise küresel ve bölgesel aktörlerin dış politika ajandalarından bağımsız okunmamaktadır. Devlet Dışı Silahlı Aktörlere (DDSA) dair çalışmalar ise alanın geleneksel ekollerine kıyasla yeni bir akımdır. Bilhassa çatışma vakalarında tali unsurlar olarak ele alınan devlet dışı silahlı unsurları alanın ana aktörlerinden gören bu yeni okuma biçimi günümüzün pek çok çatışma vakasında durum tespiti ve vaka analizi hususunda literatüre yeni katkılar için zemin hazırlamaktadır. DDSA'ların tanımı, tasnifleri, örgütsel yapıları, kimlik ve ideolojilerine dair çalışmalar DDSA'ların devletler ile ilişkilerine de ışık tutmaktadır.

Bu çalışmada ise çatışma vakası olarak DDSA'ların etkinliğinin ve DDSA-Devlet iş birliklerinin çatışmanın seyrini doğrudan etkilediği Suriye İç Savaşı seçilmiştir. Rusya'nın 5. Kolordu ve Kaplan Kuvvetleri tecrübeleri, Türkiye'nin Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile başlayan ve günümüzde Suriye Milli Ordusu (SMO) ile süregelen Suriyeli muhalif gruplarla olan angajmanı, ABD'nin Suriye siyasetini Yekîneyên Parastina Gel (YPG) üzerinden uygulamaya çalışması gibi örnekler DDSA-Devlet ilişkisi bağlamında Suriye sahasının ne denli çeşitli olduğunu göstermektedir. Lakin DDSA-Devlet ilişkisi bağlamında Suriye sahasının en kompleks vakası İran ve İran destekli milis yapıların arasındaki ilişki olmuştur. İran'ın muhtelif DDSA'lar ile kurduğu -kimileriyle simbiyotik denilebilecek yakınlıktaki- ilişkiler Irak-Suriye-Lübnan hattında Tahran'ın geniş bir nüfuz alanına sahip olmasındaki başlıca sebep konumundadır. İşgal ve iç savaş görmüş ve halihazırda istikrarlı yönetimler ve otoriteden tamamen ya da kısmen mahrum olan bu bölgeler aynı zamanda İran'ın dış politikada hinterlandı olarak gördüğü coğrafyayı oluşturmaktadır. Suriye özelinde 1979 devriminden bu yana önce Hafız Esad ardından oğlu Beşar Esad döneminde Şam ve Tahran iki müttefik güç olarak pek çok hadisede iş birliği içinde yer almışlardır. İran-Irak savaşı, Suriye'de 1980'li yılların başında patlak veren Müslüman Kardeşler ayaklanması, Lübnan İç Savaşı ve son olarak Suriye İç Savaşı iki rejimin iş birliğine sahne olan çatışmalar olarak kayıtlara geçmiştir.

Suriye rejiminin ayakta kalması İran'ın bölge politikaları için hayati öneme sahipken Tahran, Şam rejiminin sallantıya girmesi üzerine tecrübeli olduğu milis politikalarını Suriye sahasına da getirmiştir. Savaşın farklı cephelelerinde Ebu'l Fazl el-Abbas Tugayı, Ketaib Seyyid eş-Şuheda ve Liva Zülfikar gibi pek çok İran destekli DDSA'nın görev aldığı bilinmektedir. Lakin bu çalışmada Hizbullah¹ ve Fatımi Tugayı analiz edilecek DDSA'lar olarak tercih edilmiştir. Bu örgütlerin İran ile ilişkilerindeki özerklik seviyeleri karşılaştırmalı şekilde ele alınacak olup şu sorulara cevap aranacaktır: Hangi örgüt İran ile ilişkilerinde daha özerk bir konuma sahiptir? Ve özerklik seviyesinin savaş sahasında üstlenilen rol üzerinde bir etkisi var mıdır?

Sahadaki İran destekli milis güçlerin ekseriyeti ya yıllardır Irak'ta faal olan ve bölgeye Tahran'ın talebiyle gelen Iraklı güçler ya da İran unsurları tarafından kurulan ve idare edilen Suriyeli yerel gruplardır. Hizbullah ve Fatımi Tugayı ise bu kahir ekseriyetten bazı noktalarda keskin şekilde ayrılmaktadırlar. Hizbullah geçmişi 1980'li yıllara dayanan, Irak'taki grupların aksine Lübnan'da herhangi bir çatı yapının parçası olmadan yekpare bir siyasi ve askeri güce sahip olan ve tarihsel olarak Suriye rejimi ile de ciddi ilişkileri bulunan bir örgüttür. Öte yandan Fatımi Tugayı ise mensupları Afganlardan oluşan, doğrudan İran Devrim Muhafızları'nın dahli ile kurulan ve büyüyen, ata toprağı Afganistan'da ya da kurulduğu ülke olan İran'da askeri faaliyet göstermeyen lakin Tahran'ın emriyle Suriye sahasına inen "bölge dışı" özellikleri yoğun bir örgüttür. Bu iki örgütün savaş sahasındaki yoğun faaliyetleri ve İran'ın bu örgütlerle angajmanı DDSA'lar ve özerklik üzerine yapılacak bir çalışma için uygun olduğunu göstermektedir. Çalışmada öncelikle DDSA kavramı ve DDSA'larda özerkliğin sınırlarına dair girişin ardından her iki örgütün tarihi arka planları, Suriye İç Savaşı'nda üstlendikleri roller ve özerklik düzeylerinin kıyasları ele alınacaktır.

2. Devlet Dışı Silahlı Aktörler (DDSA) ve Özerklik

Devlet Dışı Silahlı Aktörler (DDSA) doğrudan devletlerin resmî kurumlarına bağlı olmayan, kendi siyasi ve ekonomik ajandalarındaki amaçlara

---

¹ Ele alınan örnek vaka Lübnan Hizbullah'ı olup hem Irak hem de doğu Suriye'de faaliyet gösteren Irak kökenli örgüt Ketaib Hizbullah ile karıştırılmamalıdır.

ulaşabilmek adına şiddet içeren faaliyetlerde bulunan yapılarıdır. Bu yapılar bazı denklemlerde devletlerin çıkarlarıyla paralel şekilde hareket edebilmektedirler. DDSA olarak sınıflandırılan bu aktörler yapısal ve varoluşsal olarak muhtelif tipolojiler altında sınıflandırılmaktadırlar. Söz konusu tipolojilere bakıldığında teröristler, isyancı örgütler, savaş ağaları ve milisler en fazla karşılaşılan sınıflandırmalar olarak gözükmektedir. Bunlara ek olarak Ulus-aşırı örgütler, özel güvenlik şirketleri (Krause & Milliken, 2009, s. 202), mafya yapılanmaları (Schneckener, 2009, s. 8) ve militan dini hareketler (Thomas & Casebeer, 2004, ss. 3-5) gibi daha spesifik etiketler de literatürde yer almaktadır. Lakin bu tipoloji çalışmaları içerisinde DDSA'ları yapısal olarak ele almayan daha ziyade kimliklerine odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu tipolojiler altında DDSA'lar Küresel Devrimci, Sosyal Devrimci (Zohar, 2015, s. 3) ve Halk Savunucuları (McQuinn, 2016) gibi sınıflandırmalar mevcuttur.

Tanımı ve sınıflandırılmaları üzerine bir mutabakat bulunmayan DDSA'lar uzunca bir süre Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Çalışmalarında "aktör" olarak ele alınmamışlardır. Lakin bu trend 1990'lı yılların ardından değişim sürecine girmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana DDSA'ların lokal ve uluslararası çatışmalarda oynadıkları roller giderek daha belirgin hale gelmiştir. Levant bölgesinde Hamas ve Hizbullah, Kuzey İrlanda'da İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA), Sri Lanka'da Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları, Kolombiya'da Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC), Türkiye'de Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) 1990'larda DDSA'lar olarak ön plana çıkmışlardır. 11 Eylül 2001 sonrasında ise DDSA'ların küresel bazda uluslararası güvenlik meselelerinin öznesi oldukları yeni bir döneme girilmiştir. El-Kaide ve İslam Devleti örgütü (DAEŞ) bu dönemin en etkili küresel DDSA'ları olarak farklı kıtalar ve ülkelerde çok sayıda terör eylemi gerçekleştirmişlerdir. DDSA'ların kapasiteleri arttıkça eylemlerinin çıktıkları ve dolayısıyla etkileri de artmıştır. 2001 sonrası süreçte DAEŞ'in Irak ve Suriye'de, eş-Şebab'ın Somali'de, PKK'nın ise Suriye'nin kuzeyinde devletleşmeye yönelik stratejiler izledikleri gözlemlenmiştir. PKK'nın kurmaya çalıştığı yapı aldığı uluslararası desteğe sırtını dayanarak Türkiye'ye tehdit oluştururken (Yeşiltaş & Kardaş, 2021, s. 169) el-Kaide ve DAEŞ uzantısı proto-devlet projeleri de benzer şekilde komşu ülkeler ve uluslararası sistem için tehditler oluşturmakta ve devletleri askeri müdahaleler hususunda tetiklemektedirler (Lia, 2015, s. 36).

DDSA'ların uluslararası güvenlik bağlamındaki önemi çok yönlüdür. İlk olarak yukarıda bahsi geçtiği üzere devletler ve uluslararası barış için doğrudan güvenlik tehditleri oluşturan DDSA'ların askeri müdahale tetikleyen eylemleri bölgesel istikrarsızlıkların önemli nedenleri arasındadır. Bu bağlamda DDSA'ların eylemleriyle devletleri güvenlik politikalarında harekete geçmeye zorlayabildikleri düzeyde söz konusu devletlerin dış politikaları üzerinde etkiye sahip oldukları söylenebilir. DDSA odaklı bir okumayla El-Kaide'nin 11 Eylül saldırılarıyla ABD dış politikasının 2001 sonrasındaki agresif müdahaleciliğine etki ettiği, Amerikan karar alıcılarını aksiyon almaya zorladığını ileri sürmek mümkündür. Buna karşılık Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa ziyareti sonrası İkinci İntifada'nın patlak vermesi ve Filistinli DDSA'ların bu harekete katılmaları da devletin de DDSA'ları dış politika bağlamında aksiyona zorlayıcı kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak ise DDSA'lar, karşı geldikleri devletlerin egemenliğine meydan okuyan yapılardır. Denklemdaki devlet aktörü başarısız veya çökmüş bir devlet (failed state) konumuna düşmüş ise DDSA'lar ortaya çıkan güç boşluklarını doldurabilirler. DDSA'ların bu meydan okumada başarılı olması devlet aktörünün kaybettiği otoriteyi yeniden ele geçirmesini daha da zorlaştırmakta ve devletin meşruiyetini kitleler nezdinde tartışmaya açmaktadır. Örneğin, Somali'de daha sonra içerisinde eş-Şebab'ı doğuracak olan İslami Mahkemeler Birliği başkent Mogadişu ve çevresinde 1990'lı yıllar boyunca şahit olunmayan istikrarı sağlamıştır (Buzański, 2018, s. 22). Somali'deki duruma benzer şekilde Suriye'de merkezi otoritenin ülkenin pek çok noktasında hâkim güç olmaktan uzak konumda olması DAESH'in ülkedeki alan hakimiyetini kaybettikten sonra dahi doğu Suriye'de zorla vergi alma ve ahlak polisliği gibi kitle üzerinde otorite kurmaya yönelik faaliyetlerine devam etmesine sebep olmaktadır (Zelin & Margolin, 2023). Bu örneklerle benzer hadiseler sadece bu tür devletlerin iç istikrarını etkilemekle kalmayıp bölgesel güvenlik ve istikrar üzerinde de etki yaratmaktadır. DDSA'ların varlıklarını sürdürebilmeleri için illegal finansman yollarına başvurmaları ve kitle konsolidasyonu adına radikal fikirlerin yayılmasına öncülük etmeleri de küresel ve bölgesel bazda devletler ve uluslararası sistem için doğrudan tehdit anlamına gelmektedir.

Lakin son tahlilde DDSA'lar söz konusu eylemlerini sadece devletlere karşı gerçekleştirmemektedir. Suriye İç Savaşı'nda görüldüğü üzere bir grup

DDSA başka bir grup DDSA'ya karşı mücadele verebilirken bu mücadeleden fayda ya da zarar görenler devlet aktörleri olabilmektedir. DDSA'ların eylemleri ve buldukları çatışmalarda üstlendikleri roller üzerinde devlet aktörünün ne denli etkisi olduğunu anlayabilmek çatışmanın ve söz konusu DDSA'nın analizi hususunda önem arz etmektedir. Bu sebeple metinde ele alınacak olan DDSA'ların özerklik kapasitelerinin analizinde Aydınlı'nın "devlete mesafe" ve "devlet merkezli sisteme mesafe" olarak iki katmandan oluşan özerklik çerçevesi kullanılacaktır (Aydınli, 2013, ss. 5-7). Bu çerçeveye göre ele alınacak örgütler devlet desteğine bağımlılıkları ve devlet saldırılarına karşı hayatta kalabilme kapasiteleri bağlamında kıyaslanacaklardır. Devletlerin taraf oldukları uluslararası anlaşmalar ve örgütlerden müteşekkil olan uluslararası sistem ile söz konusu örgütlerin arasındaki mesafe ise angajman ve yaptırımlar odaklı şekilde ele alınacaktır.

3.Fatımi Tugayı

3.1.Tarihi Arka Planı

Suriye rejim güçlerinin savaşın ilk yıllarında firar ve ölümler kaynaklı içine düştüğü insan kaynağı sıkıntısını çözebilmek için çeşitli DDSA'lar denkleme sokulmuştur. İlk etapta "şebbiha" olarak bilinen ve kökleri 1980'lere dayanan rejimle angaje suç çeteleri (al-Haj Salih, 2014) protestoların şiddetle bastırılması sürecine dahil edilirken bu milislerin kullanılması ayaklanmayı bastırmaya yaramamış aksine muhalif kitlenin genişlemesi ve radikalleşmesi sürecine katkıda bulunarak iç savaşın patlak vermesine zemin hazırlamıştır. Burada Suriye rejiminin milisleri kullanma tercihinde etkili bir aktör olarak İran ön plana çıkarken Tahran öncelikle "şebbiha" çetelerini Ulusal Savunma Güçleri (USG) adı altında yapılandırmıştır. İran'ın Suriye operasyonunun yürütücüsü konumundaki Devrim Muhafızları 2012'nin son çeyreğinde USG'nin kuruluşu yönünde etkili olmuş ve takip eden süreçte askeri eğitim ve lojistik gibi alanlarda USG'yi desteklemiştir (Özdemir, 2022). Tahran aynı dönemde Yerel Savunma Güçleri (YSG) adı altında bir başka rejim destekli çatı milis yapılanmanın kurulmasına da destek çıkmıştır. USG'den farklı olarak YSG çatısı altındaki gruplar ideolojik olarak da Tahran çizgisinde olup Devrim Muhafızları'nın kontrol ve etkisi altında hareket etmişlerdir.

YSG'yi Esad rejiminin güvenlik yapılanmasına nüfuz etmek için kullanan Tahran 2017'de bu hedefine ulaşmış ve militanlarının maaşları İran tarafından ödenen (Haid, 2018) YSG yasal olarak rejimin kolluk kuvvetlerinden biri olarak Suriye rejimi bünyesine katılmıştır. Ordu güçlerine ek olarak milis yapıların sahaya sürülmesi ve İran tarafından desteklenmesi rejimin silahlı güç ihtiyacını bir yere kadar karşılasa da savaşın ilk yılları Halep başta olmak üzere Suriye'nin pek çok vilayetinde rejim güçlerinin kayıpları ve muhalif silahlı unsurların kazanımlarına sahne olmuştur. Rejimin kayıpları İran'ı Hizbullah'ı da sahaya sürmeye zorlarken rejim güçleri ve Hizbullah'ın verdiği yoğun kayıplar Tahran'ın Fatımi Tugayı projesini uygulamasına zemin hazırlamıştır. Adını Şii inanç anlatısında önemli bir yere sahip olan Hz. Fatıma'dan alan Fatımi Tugayı İran Devrim Muhafızları'nın sevk ve idaresinde Suriye sahasında rejime destek amacıyla kurulmuş bir milis yapı olup Şii Afganlardan müteşekkildir. Suriye savaş sahasında rejim destekli güçler içerisinde Afgan militanlara ilk kez 2012'de rastlanmıştır. ÖSO güçlerinin eline esir düşen ilk Afgan unsurlar Suriye'deki önde gelen İran destekli güçlerden Ebu'l Fazl el-Abbas Tugayı'na bağlı olup Suriye'ye Şiiler için kutsal değerdeki türbelerin korunması için geldiklerini ifade etmişlerdir (Karataş, 2021, s. 40). Afgan unsurların ayrı bir yapılanma olarak ortaya çıkışı ise 2014'te Fatımi Tugayı'nın kuruluşu ile gerçekleşmiştir. Afganistan toplumunun bir parçası olan Şii Hazara topluluğunun İran'da kaçak göçmen konumunda bulunan diasporası Fatımi Tugayı'nın insan kaynağını oluşturmaktadır.

Öte yandan Tahran'ın bu insan kaynağını bölge politikalarında bir araç olarak kullanmasının geçmişi Suriye iç savaşından çok daha eskiye dayanmaktadır. Tahran'ın 1980'li yıllar boyunca süren Afganistan'ın SSCB tarafından işgali esnasında desteklediği iddia edilen Hazaralardan müteşekkil milis yapılar önce SSCB güçlerine ilerleyen yıllarda ise Taliban'a karşı mücadeleler vermiştir (Zorri vd., 2020). SSCB'nin Afganistan işgali ile aynı yıllarda vuku bulan İran-İrak savaşı da Tahran'ın Afganlardan milis güçler inşa etme pratiğinin bir başka örneğine sahne olmuştur. O dönem İran'da yaşayan Afgan gönüllülerin katılımıyla Irak güçlerine karşı savaşması için Ebuzer Tugayları adında bir örgüt kurulmuştur. Ebuzer Tugayları'na bağlı milisler bir sene kadar Irak güçlerine karşı savaşmış ardından Devrim Muhafızları'nın desteğinin yetersiz kalması sebebiyle kendini feshetmiştir. Grubun milisleri sırasıyla önce Taliban ile savaşmak için Afganistan'a, ardından ABD işgal güçlerinden kaçmak için İran'a son

tahlilde de Fatımi Tugayı adı altında Esad rejimi yanında savaşmak için Suriye'ye gitmişlerdir (Azizi & Vazirian, 2022, s. 543). Fatımi Tugayı'nın kurucusu olarak bilinen Ebu Hamed kod adlı Ali Rıza Tavassuli'nin de Ebuzer Tugayları içerisinde bulunduğu ve yıllar içerisinde Irak, Afganistan ve Lübnan'da Devrim Muhafızları'nın emri doğrultusunda çatışmalarda yer aldığı iddia edilmektedir (Alfoneh, 2017). Devrim Muhafızları'nın özel kuvvetleri konumundaki Kudüs Gücü'nün ünlü eski lideri Kasım Süleymani'nin rejimin Halep kuşatması esnasında Halep'teki Fatımi Tugayı unsurlarını ziyaret etmesi ve Tavassuli ile birlikte yer aldığı fotoğraf kareleri Tavassuli ve dolayısıyla Fatımi Tugayı'nın Devrim Muhafızları ile yakınlığını göstermektedir.

3.2. Fatımi Tugayı'nın Savaştaki Rolü

Tahran'ın bölgeye sınır ötesinden getirdiği diğer milis güçlere benzer şekilde "kutsal türbeleri koruma" amacıyla bölgede bulunma iddiasında olan Fatımi Tugayı Suriye rejiminin muhaliflerle savaşında büyük öneme sahip cephelerde ciddi bir rol oynamıştır. Halep'teki kuşatmanın bileşenlerinden biri olan Fatımi Tugayı ayrıca Dera, Deyrezzor, Humus ve Şam kırsalında da çok sayıda çatışmaya taraf olmuştur. Fatımi Tugayı'nın kuruluşu, sahaya intikali ve çok sayıda cephede aktif olarak rol alması son tahlilde Suriye rejiminin ordusu ve kendisine bağlı milis güçleriyle muhalif unsurlara karşı yeteri kadar direnç gösterememesinin çıktısı olarak okunabilir. Hizbullah'ın ve bir kısım Irak kökenli milis gücün savaşa rejim yanında dahil olması bile rejimin savaşı tamamen kendi lehine çevirmesini sağlayamamıştır. 2015'te İdlib'de yaşanan rejim yenilgisi ve İdlib şehrinin etrafındaki büyük kasabalarla birlikte muhalif güçlere kaybedilmesi hem Rusya'nın hem de İran'ın Suriye savaşına müdahalelerinde vites yükseltmelerine yol açmış ve savaşın dengesini değiştirmiştir. Fatımi Tugayı bu denge bozan süreçte sahadaki İran destekli unsurlar arasında önemli bir konuma sahip olmuştur.

Fatımi Tugayı bir yandan Nusra Cephesi, Ahrar'uş Şam, Ceş'ül İslam ve muhtelif Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) birlikleriyle çatışmalara girerek Suriyeli muhaliflere karşı savaşırken öte yandan da doğu Suriye'de DAEŞ güçleriyle savaşmıştır. DDSA'lar haricinde ise Fatımi Tugayı unsurları bölgesel ve küresel aktörler tarafından pek çok kez hedef alınmıştır. ABD

(Beeri, 2024) ve İsrail'in (The Guardian, 2021) İran destekli milisleri hedef alan çok sayıdaki saldırılarından bir kısmı Fatımi Tugayı milislerini de kapsarken ve Türkiye'nin 2020 yılında gerçekleştirdiği Bahar Kalkınma Harekâtı esnasında vurulan rejim destekli unsurlar arasında da Fatımi Tugayı milisleri yer almıştır. Gerek Fatımi Tugayı milislerinin kullanıldığı cephelerin savaş içerisindeki önemi gerekse de karşılaşılan düşman unsurların çeşitliliği Fatımi Tugayı'nın Suriye savaş sahasındaki rolünün çapına dair ipuçları vermektedir. Rejimin muhalif güçlerin direncini kırmak için uyguladığı kanlı Halep ve Doğu Guta kuşatmaları, Dera başta olmak üzere Suriye'nin güneyinde muhalif güçlere yönelik operasyonlar, Tedmür ve Deyrezzor'da DAESH hakimiyetindeki bölgelerin ele geçirilmesi operasyonları (International Institute for Strategic Studies, 2020) Fatımi Tugayı'nın rol aldığı başlıca önemli saha olayları olmuştur.

İç savaşın rejim lehine, muhalefet aleyhine önemli dönüm noktalarının başına gelen Halep kuşatması ve muhalif güçlerin Halep şehir merkezinden çıkarılması sürecinde Fatımi Tugayı güçleri Devrim Muhafızları'nın isteğiyle ön planda yer almıştır. Savaşın kaderinin düğümlendiği Halep cephesinde Suriye muhalefetinden ÖSO unsurlarının haricinde İslami Cephe ve Nusra Cephesi gibi güçlü örgütler de rejim güçlerine karşı savaşırken rejim unsurları ise muhalif güçlere yerel ve bölgesel ortaklarıyla karşılık vermiştir. Havadan Rusya'nın yoğun desteğini alan rejim güçleri karada PKK'nın Suriye kolu PYD'den destek almıştır. PYD Halep-Azez yolunu keserek Halep'in doğusunun kuzeyden kuşatılmasında önemli rol oynamıştır (Öğür & Baykal, 2017, s. 70). Fatımi Tugayı'nın da içerisinde bulunduğu İran destekli milisler ise hem Halep'in güneyi hem de kuzeyinde muhaliflere karşı oldukça önemli operasyonlara katılmışlardır. Muhalif güçlerin kuşatmasındaki Şii kasabaları Nubl ve Zahra'nın kuşatmadan kurtarılması (Nadimi, 2016), Şeyh Neccar Sanayi Sitesi ve Castello yolunun ele geçirilmesi gibi kırılma anlarında diğer milislerle birlikte savaş sahasında bulunan Fatımi Tugayı, Halep'in nihayetinde rejim güçlerinin eline geçmesinde büyük pay sahibi olmuştur (Azizi & Vazirian, 2022, ss. 547-548).

Kasım 2015'te Mahir Esad'ın komutasındaki rejim ordusunun 4. Zırhlı Tümeni ve Rus hava kuvvetlerinin güney Halep'te gerçekleştirdiği karşı saldırıya Hizbullah, Zeynebiyyun Tugayı ve Ebu'l Fazl el-Abbas Tugayı ile birlikte katılan Fatımi Tugayı güçleri bu bölgedeki rejim galibiyetinin

de önemli paydaşlarından biri olmuştur (Miron, 2019, ss. 36-38.). Bahsi geçen operasyonların başarıya ulaşmasında önemli rol üstlenen Fatımi Tugayı'nın bu süreçte verdiği kayıplarda da ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu durum İran'ın sahada hızlı şekilde artan Devrim Muhafızları kayıplarını azaltmak adına dönemsel olarak Fatımi Tugayı unsurlarını ön saflarda kullandığı şeklinde yorumlanmıştır (Bucala & Kagan, 2016). Halep cephesinde görülen bu pratik Fatımi Tugayı'nın faal olduğu başka cephelerde de uygulanmış ve İran unsurlarının Afgan milislere “kolay harcanabilir”, “ölüme yollanacak” unsurlar olarak baktığının teyidi olmuştur (Jamal, 2019).

Suriye'nin kuzeyinde Halep'teki rolüyle Devrim Muhafızları'nın savaş sahasındaki favori uzantılarından biri haline gelen örgüt Suriye'nin güneyinde ise Dera'daki muhalif güçlerin Ürdün ile bağlantısının koparılması ve Dera'daki muhalif hakimiyet alanının kısıtlanmasına yönelik operasyonlarda yer almıştır. Karak, Tafas, Busra Şam ve Nesib sınır kapısının rejim güçlerinin eline geçtiği çatışmalarda yer alan Fatımi Tugayı'nın verdiği en büyük kayıp bu cephede gerçekleşmiştir. Örgütün Kasım Süleymani ile oldukça yakın ilişkiye sahip olan kurucusu ve lideri Ali Reza Tavassuli, 2015'te Dera'daki çatışmalarda hayatını kaybetmiştir (Kozak, 2015, s. 19). Dera'daki çatışmalarda Tavassuli'nin haricinde örgütün iki numaralı ismi olan Reza Bakhshi'nin de ölümü lider kadroda ciddi bir erozyon yaratmış ve örgütün idaresinde Devrim Muhafızları unsurlarının doğrudan söz sahibi olmasına zemin hazırlamıştır (Schneider, 2018).

Suriye'nin kuzey ve güneyinde muhalif güçlerin geri püskürtülmesi sürecinde aktif rol alan örgüt orta ve doğu Suriye'de ise DAEŞ'e karşı çatışmalarda yer almıştır. DAEŞ'in Badiye olarak bilinen Suriye'nin doğusu ve ortası arasında yer alan çöl bölgesindeki eylemselliğinde en çok hedef alınan örgütlerin başında Fatımi Tugayı gelmektedir. Örgüt diğer İran destekli milis güçler ve rejim güçleriyle birlikte Tedmür, Mayadin, Şula, Kebacib başta olmak üzere Deyrezzor-Humus kırsalında pek çok noktada DAEŞ'e karşı operasyonlara girişirken aynı zamanda DAEŞ'in bölgede gerçekleştirdiği yüzlerce baskın ve pusu saldırılarına da hedef olmuştur (Özdemir, 2022). Tedmür'ün DAEŞ'ten ele geçirilmesi ve bölgede DAEŞ unsurlarının çekilirken döşediği mayınların temizlenmesinde aktif rol oynayan örgütün bu süreçte az sayıda kayıp vermesi İran medyasında örgütün operasyonel kapasitesinin gelişim gösterdiği şeklinde övgülere konu

olmuştur (Azizi & Vazirian, 2022, s. 550). Bugün halen İran'ın Deyrezzor-Humus hattında kullanmaya devam ettiği örgüt, bu bölgede (NPA, 2024) son dönemde ABD hava saldırılarına da hedef olmuştur (Beer, 2024).

3.3. Özerklik

Fatımi Tugayı'nın İran ile angajmanına devlete mesafe bağlamında bakıldığında kuruluşundan idaresine kadar ciddi şekilde Tahran'ın etkisi altında olduğu görülmektedir. Bu etkinin “devlet desteği olmadan hayatta kalabilmek” hususunda Fatımi Tugayı'nın karnesine olumsuz bir faktör olarak yazılması mümkündür. Örgüt ile İran arasındaki ilişkilere bakıldığında insan kaynağı, mali kaynaklar ve askeri eğitim ve silah desteği ön plana çıkan konu başlıklarıdır.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere İran örgütün kuruluşunda lider kadro ile yakın teması sebebiyle doğrudan etkin bir aktör olarak kayıtlara geçmiştir. Milis devşirme meselesinde ise İran'ın hedef insan kaynağına yönelik vaatler yoluyla pek çok milisi biraz da zorunlu bir seçime yönlendirmiş olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar Fatımi Tugayı'nın İran'da mukim Afgan mülteciler ve yasadışı göçmenler ile Afganistan'da Hazara nüfusun yaşadığı Bamyan, Herat ve Mezar-ı Şerif'i insan kaynağı olarak kullandığını göstermektedir (Azizi & Vazirian, 2022, ss. 544-551). Bu insan kaynağının ekseriyetini İran'da legal ve illegal olarak ikamet eden milyonlarca Afgan oluştururken İran yönetimi potansiyel milislere aylık düzenli maaş ödemesinin yanında ailelerine ikamet izni verilmesi ve ölümleri halinde aileye bağlanacak düzenli maaş ve vatandaşlık hakkı kazanma gibi vaatlerde bulunmuştur (Karataş, 2021, s. 43). Tahran ekonomik darboğaz ve her an sınır dışı edilme tehdidi altındaki kitleyi bir kısım maddi kazanımlar vererek cephe hattına sürülmeye ikna etmeye çalışırken aynı zamanda bu milisleri kendi geniş milis ağı ve iç politika propaganda malzemesi olarak da kullanmıştır. Fatımi Tugayı güçlerinin ilk kayıplarının ardından Fatımi Tugayı milislerinin cenazeleri İran tarafından geniş kitlelerin katıldığı törenler olarak düzenlenirken (Smyth, 2014) bir kısım milisin cenazelerinin sembolik öneme sahip Kum şehrindeki “şehitliğe” defnedilmeleri bu resmi propaganda çalışmasının bir çıktısı olmuştur (Seliktar & Rezaei, 2020, s. 176). Milis devşirme programındaki maddi vaatlerin sahibi olan İran bu açıdan bakıldığında örgütün yönetimine insan kaynağını ve onun devamı-

nı sağlayan mali kaynakları sağlayan aktör konumundadır. Bu da Fatımi Tugayı'nın bu hususta özerklikten oldukça uzak olduğunu göstermektedir.

Askeri eğitim ve silah desteği hususunda da Fatımi Tugayı'nın İran'a bağımlı durumda olduğunu söylemek mümkündür. Savaş sahası için yeterliliği tartışılacak dört haftalık temel eğitimlerin ardından (Alfoneh, 2017) en kanlı cephelere sevk edilen Fatımi Tugayı unsurlarının Sovyetler Birliği (SSCB) menşeli ağır silahları kullandıkları rapor edilmiştir. Bu silahların içerisinde toplar, anti-tank füzeleri, zırhlı personel taşıyıcılar ve T-90 tankları gibi pek çok farklı kalemde silah bulunmaktadır (Schneider, 2018). Söz konusu Rus silahlarının bölgeye transferi ve Fatımi Tugayı'nın kullanımına verilmesinde İran yine karar alıcı yegane mercii konumundadır.

Yukarıdaki Fatımi Tugayı-İran ilişkilerine dair detaylar ışığında örgütün İran'ın desteği olmadan hayatta kalabilmesinin pek mümkün olmadığı aşıkardır. "Devlet baskısına karşı hayatta kalabilmek" hususunda ise Fatımi Tugayı'nın bu çalışmada kıyas edildiği Hizbullah kadar yoğun bir devlet aktörü saldırısına maruz kalmadığı görülmektedir. Suriye savaş sahasında Türkiye, ABD ve İsrail tarafından farklı seferlerde hedef alınsa da Fatımi Tugayı yoğun ve sürekli bir saldırı siyasetine hedef olmamıştır. Bu yüzden bu başlık altında herhangi bir önermede bulunmak şu an için mümkün gözükmemektedir.

Devlet merkezli sisteme mesafe hususunda da benzer bir kısıt göze çarpmaktadır. Her ne kadar örgüt ABD (U.S. Department of the Treasury, 2019) ve Kanada (Public Safety Canada, 2021) tarafından terör örgütü olarak tanınmış ve yaptırım listelerine eklenmişse de uluslararası toplumun Fatımi Tugayı'na dair ortak bir yaptırımı ya da angajmanı şimdiye kadar olmamıştır. Öte yandan örgütün eylemleri Suriye sathında sınırlı olup uluslararası sistemin aktörlerine dair bir eylem söz konusu olmamıştır. Söylem bazında ise Fatımi Tugayı'nın İran Devrim Muhafızları yapılanmasından ayrı bir söyleme sahip olmadığı ve uluslararası sisteme yönelik söylemsel mesafesinin de İran'ın söylemi tarafından belirlendiği görülmektedir.

4. Hizbullah

4.1. Tarihi Arka Planı

Rejim güçlerinin savaşın henüz ilk yıllarında yaşadığı büyük kayıplar bir noktadan sonra Şam yönetimi için dış desteği olmazsa olmaz konumuna

getirmiştir. Bu yeni durumun ilk çıktısı ise Hizbullah'ın Suriye savaş sahasına dahli olmuştur. 2024 itibariyle 13. yılını geride bırakan savaş, bölgede pek çok dengeyi bozup yeni dengeler doğmasına yol açarken bu sonuç Hizbullah-Suriye rejimi ilişkilerini de etkilemiştir. Lübnan İç Savaşı esnasında 1982 yılında kurulan ve ilerleyen yıllarda Lübnan'ın en önemli silahlı ve siyasi gücü haline gelen Hizbullah'ın kuruluşunda da Suriye İç Savaşı sürecinde olduğu gibi Tahran-Şam ilişkisi etkin olmuştur. 1980'li yılların başında Lübnanlı Şiiler içerisinde doğan Hizbullah Tahran'ın yoğun çabaları sonucu yekpare bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır. Devrim Muhafızları'na bağlı yüzlerce askerin bölgeye intikali ve Beka Vadisi'nde yerel Şii milis unsurlara verdiği eğitimler (Sinkaya, 2016, s.119) Hizbullah ile Tahran arasındaki sponsor-milis ilişkisinin zeminini oluşturmuştur. Hizbullah'ın savaş sahasında günden güne büyümesi İran'ın müttefiki ve Lübnan iç savaşının en önemli aktörlerinden olan Suriye'nin lehine saha sonuçları doğurmuştur. Lakin Suriye'nin Lübnan Şiileri içerisindeki asli ortağı Emel Hareketi ile Hizbullah arasında büyüyen rekabet ilerleyen süreçte gerginlik ve şiddete yol açmıştır. Bu duruma Suriye rejiminin müdahalesi ise 1980'li yıllarda Hizbullah ile Suriye rejimi arasında ilk etapta küçük çaplı çatışmalara evrilmiş ardından rejim tarafından Hizbullah militanlarına karşı 1987'de gerçekleştirilen Fathallah Kışlası Katliamı ile zirveyi görmüştür (Ali, 2019).²

Lübnan'da İç Savaşı'nın sona ermesinin ardından Şam ile Hizbullah arasındaki ilişkiler 1990'lı yıllarda Şam'ın Hizbullah'a üstün olduğu bir denge üzerinde ilerlemiştir. Hafız Esad ülkesinin Hizbullah ile ilişkisini taktiksel düzeyde iş birliği olarak inşa ederken Hizbullah'ı hem İran ile ilişkilerde köprü olarak hem de İsrail ile ilişkilerde bir baskı unsuru olarak kullanmıştır (Daher, 2017). Hafız Esad'ın ölümü sonrası başlayan Beşar Esad döneminde ise ikili ilişkiler taktiksel iş birliğinden stratejik ittifaka evrilmiştir (Daher, 2017). Bu dönemde Suriye ordusu Lübnan'dan çekilmiş olsa da 2006'da patlak veren Hizbullah-İsrail çatışması Suriye rejiminin Hizbullah ile siyasi ve askeri iş birliğinde önceki yirmi yıla kıyasla daha ileri gittiğini göstermiştir. Örgüt Suriye rejimi ile ilişkisini bölgede İsrail ile olan çatışmasında önemli bir denge unsuru olarak muhafaza etmek isterken Şam da

---

² 1987'de gerçekleşen bu olayda Batı Beyrut'ta Hizbullah'a ait bir karargahın kontrolü ile alakalı Suriye ordusu ve Hizbullah arasında yaşanan gerginlik çatışmaya dönüşmüştür. Suriye ordu güçlerine teslim olan 23 Hizbullah milisi infaz edilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: (bknz. Goodarzi, J. M., 2009, s. 202).

Hizbullah'ı İsrail'e karşı bir ön savunma hattı olarak konumlandırmıştır. Suriye'de patlak veren iç savaş ise iki aktör arasındaki ilişkilerde terazi- nin ağır basan aktörünün Hizbullah olduğu daha önce tecrübe edilmemiş bir dönemi başlatmıştır. Rejim ordusunun çaresiz kaldığı pek çok cephede savaşın muhaliflerin aleyhine dönmesinde rol oynayan Hizbullah'ın kısa süre içerisinde Şam ile ilişkilerde kendini "üst" olarak konumlandırması Şam'ı rahatsız etmiştir. Rusya'nın savaşa müdahalesi sonrası Esad rejimi Suriye muhalefetine karşı güçlü bir konum kazanırken ayrıca Hizbullah'ın Kuneytra üzerinden İsrail'e karşı cephe açma yönündeki girişimlerini ola- bildiğince engellemiştir (Ali, 2019). Yine de Hizbullah ile Şam arasındaki ilişkilerin 2011 öncesine kıyasla Hizbullah'ın ağır bastığı bir denkleme sa- hip olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan Hizbullah'ın İran ile ilişkilerine bakıldığında Suriye ile ilişki- lere kıyasla en başından beri bu iki aktörün oldukça yakın siyasi ve askeri iş birliği içerisinde oldukları görülmektedir. İran dini lideri Ali Hamaney'in Hizbullah içerisindeki temsilcisi görevini üstlenen Muhammed Yazbek'in örgüt içerisindeki yüksek konumu İran dini liderliğinin örgütün işleyişi üzerindeki nüfuzunu göstermektedir. Hizbullah Tahran'ın desteği ile askeri kapasitesini güçlendirip bölgede ses getiren terör eylemlerine imza atarken içeride İran'ın örgüt üzerindeki etkisinin sınırlarına dair tartışmalar yaşan- mıştır. Hizbullah'ın önemli isimlerinden Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın İran'ın "velayet-i fakih" konsepti üzerinden inşa ettiği hakimiyete karşı daha fazla özerklik yönündeki arayışları, (Levitt, 2021) Hizbullah'ın Lübnan iç siyasetindeki etkisinin artışı, İsrail'in Lübnan topraklarından çeki- lişi ve 2006'da İsrail ile Hizbullah arasında gerçekleşen savaş ile birlikte sonuç vermiştir. İsrail'e karşı ayakta kalabilen bir Arap askeri gücü imajı- nı elde eden Hizbullah'ın özerk konumunu güçlendirerek İran'ın Lübnan siyaseti üzerinde nüfuz elde ettiği dahi öne sürülmüştür (Slavin, 2008). Suriye'de ise Tahran ve Hizbullah bölgedeki en önemli ortak müttefikleri Şam rejimini devrilmekten kurtarmak adına iş birliğine giderken burada Hizbullah'ın savaşa dahil ve rejimin milis güçler üzerinden tahkimi strate- jisinde İran'ın belirleyici aktör olduğu görülmektedir.

4.2. Savaştaki Rolü

Hizbullah Suriye rejiminin verilen kayıplar sonrası insan gücü ihtiyacı içe- risinde olduğu savaşın ilk yıllarında sahada bu ihtiyacı karşılarken pek çok

cephede askeri tecrübe ve disiplin ile rejim ordusunun dağılmakta olan unsurlarının aksine fark yaratmıştır. Suriye muhalefetine karşı Şam, Humus ve Halep başta olmak üzere ülke sathında çatışmalara giren ve rejimin ayakta kalmasında önemli rol oynayan Hizbullah ayrıca DAeŞ'e karşı da savaşmıştır. DDSA'lara karşı verilen savaşın haricinde örgütün bölgedeki devletlere karşı tehdit oluşturması Hizbullah'ın bölgesel aktörler tarafından hedef alınmasına da yol açmıştır. Savaşın son çeyreğinde ise Hizbullah adı bölgeyi doğrudan etkileyen uyuşturucu kaçakçılığı ağının merkezinde yer almıştır.

İlk olarak Hizbullah'ın Suriye muhalefetine karşı savaşmak adına bölgeye intikal ettiği bilinmektedir. 2012'de Suriye'de verilen ilk militan kaybının açığa çıkmasının ardından örgüt lideri Hasan Nasrallah, Hizbullah'ın Suriye'de rejim güçlerine yardım etmek için bulunduğunu kabul etmiştir (Ali, 2019). 2011'de rejim güçleri tarafından kuşatma altına alınan Humus'a bağlı Kuseyr kasabası denkleme Hizbullah'ın girişinin ardından gerçekleşen kanlı çatışmaların sonucunda 2013'te rejim kuvvetlerinin eline geçmiştir. Hizbullah'ın Suriye'de şehir savaşını ilk kez tecrübe ettiği Kuseyr'de 100'den fazla militanı ölürken bu sayı 2006 savaşından sonraki süreçte örgütün yaşadığı en büyük kayıp olmuştur (Blanford, 2017). Örgüt burada seçkin birliklerinden ciddi kayıplar vermiş olsa da Humus ve çevresinde savaşın dengesinin değişmesinde başrolü oynayarak Lübnan dışındaki rüşünü ispatlamıştır.

Suriye muhalefeti için sonuçları itibariyle önemli yenilgilerden biri olan Kuseyr'de rejim hava desteğini arkasına alarak kuşatmanın idaresini eline alan Hizbullah, Fatımi Tugayı unsurlarından farklı olarak takip eden yıllarda da pek çok cephede başrolde görülen bir aktör olmuştur. Örgüt, Kuseyr sonrası süreçte bir yandan Kalamun bölgesine karşı rejim güçleriyle ortak gerçekleştirilen operasyonlarla Lübnan-Suriye sınır bölgesindeki muhalif güçleri püskürtmeye çalışırken öte yandan da bazı yerel milis güçleri eğiterek sahada kendi tedrisatından geçmiş DDSA'lar inşa etmeye çalışmıştır (Jones & Markusen, 2018, s. 4). Rıza Kuvvetleri ve Bakır Tugayı gibi milis güçler Hizbullah tedrisatından geçerek diğer onlarca İran destekli milis ile birlikte ülke sathında muhalif güçlere karşı savaşa katılmışlardır. Hizbullah Suriye'de şehir savaşı başta olmak üzere savaş tecrübesini ve kapasitesini arttırırken teşkilatlanma gücünü de yeni milis yapıların eğitiminde kullanmıştır. Hizbullah'ın yerel milis güçleri üzerindeki etkisi rejim

tarafından süreç içerisinde bir tehdit olarak algılanmıştır. Son tahlilde Rıza Kuvvetleri örneğinde olduğu gibi yerel milis güçlerin rejim otoritesi ile organik bağı inşa edilmek suretiyle Hizbullah'ın önü kesilmeye çalışılmıştır (Ali, 2019).

Şam'daki Seyyide Zeyneb bölgesini diğer milis unsurlar üzerindeki nüfuzunu arttırmak için bir merkez olarak kullanan Hizbullah ayrıca Şam'ın kırsalındaki büyük rejim operasyonlarında da rejim ordu güçleriyle birlikte muhaliflere karşı savaşın ana aktörü olmuştur. Sivil bir trajedi doğuran ve uzun yıllar süren Doğu Guta kuşatmasında etkin rol oynayan Hizbullah (White, 2013) Şam ve kırsalında savaşın rejim lehine dönmesindeki önemli müsebbiplerden olmuştur. Doğu Guta ile birlikte savaşın dengesinin rejim lehine bozulmasını sağlayan diğer büyük kuşatma olan Halep kuşatması ise Hizbullah'ın Rus hava desteği ve İran Devrim Muhafızları'nın yakın kara desteğiyle sahada büyük etki yarattığı bir cephe olarak kayıtlara geçmiştir. Şii köyleri Nubl ve Zahra'nın muhalif kuşatmasından kurtarılması ve Halep kuşatmasının tahkiminde Hizbullah militanları görev almıştır (Sullivan, 2014, s. 17). Hatta Hizbullah kaynakları Halep başta olmak üzere pek çok operasyonun İran ve Rusya'ya Hizbullah tarafından önerilen fikirler olduğunu iddia etmişlerdir (Saad, 2019, s. 638). Bu iddialar Rusya ve İran'ın Suriye'nin geleceği üzerindeki sert rekabeti göz önüne alındığında Hizbullah lehine abartılı yorumlar olarak gözükmemektedir. Lakin Kasım Süleymani'nin ölümüne kadar Nasrallah ile sahip olduğu yakın ilişki (Filkins, 2013) Hizbullah'ın İran Devrim Muhafızları komuta kademesi nazarındaki konumuna dair bir fikir vermektedir. Yine İran Devrim Muhafızları'nın önde gelen isimlerinden olan ve Suriye'de öldürülen Hüseyin Hamedani'nin Nasrallah'ı "direniş ekseninin Suriye politikalarının kontrolüne sahip" olarak nitelendirmesi Hizbullah'ın Suriye İç Savaşı'ndaki diğer İran destekli unsurlardan farklı olarak özgül bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir (Saad, 2024).

DAEŞ'e karşı savaşta ise Seyyide Zeyneb bölgesinin olası DAEŞ saldırılarına karşı korunması, Tedmür başta olmak üzere Humus-Deyrezzor hatındaki DAEŞ ilerleyişinin durdurulup kısmen bertaraf edilmesinde Hizbullah önemli rol oynamıştır. DAEŞ unsurlarına karşı hem karadan seçkin birliklerle doğrudan çatışmaya girerek hem de insansız hava araçlarıyla DAEŞ pozisyonlarını vurarak etkinlik sağlayan Hizbullah askeri kapasitesini Suriye İç Savaşı sürecinde geliştirdiğini ispat etmiştir (Jones & Mar-

kusen, 2018). Tedmür'ün DAES' ten geri geri alınması sürecinde Rus hava kuvvetlerinin desteğini alarak kara hareketinin önemli paydaşlarından olan Hizbullah (Sly, 2017) söz konusu bölgenin çevresinde Tebni, Mayadin, Elbukemal, Şula ve Kebacib gibi pek çok noktada da DAES saldırılarına hedef olmuş ve süreç içerisinde çok sayıda kayıp vermiştir (Özdemir, 2022). Tedmür'den Deyrezzor'a uzanan hat üzerinde DAES'in alan hakimiyetinin ortadan kaldırılması ve rejim unsurlarının yeniden şehir ve kasabalarda hakim olması sürecinde paydaş olan Hizbullah (BBC News Türkçe, 2017) halihazırda bölgede İran destekli güçlerin en etkili olarak bulunmakta ve bölgede DAES hücreleri tarafından hedef alınmaktadır.

Hizbullah'ın DDSA'lara karşı oynadığı rol haricinde Suriye'deki askeri varlığı ve oluşturduğu tehdit bölgesel aktörler tarafından hedef olmasına da yol açmıştır. İsrail 2018'den beri yükselen bir ivmeyle Suriye'deki İran destekli güçlere yönelik hava saldırıları gerçekleştirilen Hizbullah da bu saldırılardan payını almıştır. Hizbullah ve ona bağlı yerel unsurlar pek çok kez İsrail hava saldırılarına hedef olurken (Nasrullah & Hourani, 2024) İsrail ayrıca rütbeli Hizbullah unsurlarına yönelik nokta atışı saldırılar da gerçekleştirmiştir (AP, 2024). Hizbullah ayrıca İdlib ve Halep kırsalında bulunan Türk askeri varlığı için de tehdit oluşturmaktadır. Bu tehdidin bir çıktısı olarak Türkiye, Bahar Kalkanı Harekatı kapsamında İdlib kırsalındaki Hizbullah unsurlarını da yoğun şekilde vurmuş ve çok sayıda Hizbullah militanını etkisiz hale getirmiştir (Truzman, 2020). Hizbullah'ın sahadada bulunan binlerce silahlı militanı ile yarattığı tehdidin haricinde bölgesel aktörleri alarına geçiren bir diğer tehdit ise bölgede Hizbullah'ın öncülüğünde büyüyen büyük çaplı uyuşturucu ticaret ağı olmuştur. Uyuşturucu üretim ve ticareti hususunda 1980'li yıllarda Beka Vadisi çevresine kadar uzanan (Levitt, 2012) bir geçmişe sahip olan Hizbullah, Suriye'deki askeri varlığını kendisine illegal finansman yaratmak adına zemin olarak kullanmıştır. Mahir Esad komutasındaki 4. Zırhlı Tümen ile birlikte (al-Ghazi, 2022) Suriye'deki uyuşturucu ticaret ağının başını çeken Hizbullah, bölgedeki pek çok uyuşturucu kaçakçısını da kendi ağına çekerek (Alghannam, 2024) ciddi bir finansman kaynağı yaratmıştır.

4.3. Özerklik

Hizbullah'ın özerklik kapasitesine bakıldığında devlete mesafe bağlamında İran ile ilişkilerde kuruluşun bugüne kadar yoğun bir angajmanın oldu-

ğu görülmektedir. Lakin Hizbullah geride kalan onlarca yıl içerisinde insan kaynağı, örgütsel devamlılık ve finansal kaynaklar bağlamında kapasite inşasında başarılı olmuştur. Bu da Hizbullah'ın İran ile ilişkiler bağlamında Tahran'ın iş birliği halinde olduğu diğer çok sayıda DDSA'ya kıyasla daha özerk bir imaj ortaya koymasına yol açmaktadır. Suriye savaş sahasına dahlinin ardından binlerce milisini bölgede konuşlandıran örgütün tam zamanlı militanlarının neredeyse üçte birini Suriye'de görevlendirdiği iddia edilmektedir (Pollak, 2016, s. 4). Örgüt tarihinin en büyük askeri hareketi olan Suriye operasyonunda Hizbullah'ın gençlik yapılanması İmam Mehdi İzcileri başta olmak üzere Lübnan içerisinde stratejik olarak önemli bölgelerde görev yapan Nasr, Bedir ve Haydar birlikleri görev almıştır. Bunlara ek olarak örgütün özel kuvvetleri konumundaki Rıdvan Birliği, Suriye sahasında başta Zabadani ve Tedmür gibi cepheleler olmak üzere pek çok cephede savaşmış ve ciddi kayıplar vermiştir (Pollak, 2016, s. 4).

Tüm bu birlikler dolaylı olarak İran'ın finansal desteğinden faydalanmış olsalar da Fatımi Tugayı örneğinin aksine Hizbullah'ın kendi mali kaynakları ile hayatta kalan, Hizbullah askeri tedrisatından geçen ve sahada İran Devrim Muhafızları yerine doğrudan Hizbullah komutanlarınca idare edilen birliklerdir. Hizbullah'ın askeri geleneği sebebiyle de söz konusu birliklerin kıyaslandıkları Fatımi Tugayı unsurlarından daha iyi bir askeri eğitim aldıklarını söylemek mümkündür. 2006'da İsrail ile Hizbullah arasındaki savaş Hizbullah'ın askeri eğitim bağlamında geliştiği bir dönüşüm yol açarken Suriye tecrübesi Hizbullah'ın tam zamanlı görev yapan bir ordu haline gelmesine zemin hazırlamıştır. İran ise bu süreçte Hizbullah'ın tüm milislerine olmasa da tahminen tam zamanlı milislerinin dörtte birine İran topraklarında ileri düzeyde -Fatımi Tugayı unsurlarına verilen kısa süreli temel eğitimden farklı olarak- askeri eğitim sağlamaktadır (Shapir, 2017, s. 70).

İnsan kaynağı bağlamında Lübnan'daki Şii nüfusu asli hedef kitlesi olarak belirleyen örgüt burada sadece askeri bir yapılanma olarak değil toplum tabanında nüfuzu büyük bir sosyal vaka olarak göze çarpmaktadır. Devlet mefhumunun toplumun asgari pek çok talebini karşılayamadığı ülkede Hizbullah sosyal yardımları ve güçlü teşkilat yapısı ile geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Suriye sahasındaki Hizbullah unsurları da bu insan kaynağı içerisinde müttesekkil olup örgüt yapısı içerisinde farklı derecelerde askeri ve ideolojik eğitim sürecinden geçmiş, fikri olarak örgütün dünya

görüşüyle paralellik arzeden ve maaşlarını doğrudan Hizbullah'tan alan askeri güçler konumundadırlar (Blanford, 2017).

Yine de Hizbullah'ın kendi tabanına burs, iş imkanı, sosyal destek sağlayabilen ve buradan devşirdiği militanlara eğitim ve iae sunabilen bir yapı inşa etmesinde İran'dan aldığı maddi desteğin doğrudan etkisi olmuştur. İran'ın uzun yıllar boyunca Hizbullah lider kadrosuna sunduğu bu maddi destek örgütün ilerleyen yıllarda özerklik kapasitesini geliştirmesine katkıda bulunurken örgüt, liderliğinin karar alış süreçleri üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etki etmiştir (DeVore, 2012, ss. 95-96). Bir başka deyişle İran verdiği maddi destekle idari olarak kendisinden daha özerk olsa da dış politika bağlamında kendisiyle uyumlu kararlar alan bir aktörün gelişimine katkı sağlamıştır. Öte yandan Hizbullah'ın mali kaynakları için sadece İran'a bağımlı demek mümkün değildir. Örgütün her yıl İran'dan aldığı yüzlerce milyon dolarlık yardımın haricinde uyuşturucu ticareti ve kara para aklama üzerinden ciddi bir alternatif finansman ağı kurduğu iddia edilmektedir (Levitt, 2019). Suriye özelinde bakıldığında örgüt 4. Zırhlı Tümen ile iş birliği içerisinde yürütülen uyuşturucu ağı sayesinde yıllık 3 milyar USD'nin üzerinde bir illegal ticaret hacminin ortağı olmuştur (COAR, 2021).

Devlet baskısına karşı hayatta kalabilmek hususunda ise Hizbullah'ın Suriye'de karşılaştığı meydan okuma İsrail tarafından gerçekleştirilen yoğun hava saldırıları olmuştur. Hizbullah Suriye rejiminin bekası adına bölgede bulunan bir örgüt olarak Suriye muhalefetiyle savaşırken İdlib'de olduğu gibi doğrudan veyahut muhalif güçlere verilen destek sebebiyle dolaylı olarak Türkiye'nin de hedefi olmuştur. Lakin Türkiye ile Hizbullah'ın angajmanına bakıldığında sistematik ve doğrudan Hizbullah unsurlarını hedef alan bir Türk askeri stratejisi görülmemektedir. Öte yandan Hizbullah'ı asli düşman unsurlardan biri olarak gören ve 2006'da örgüt ile doğrudan savaşan İsrail'in farklı bir strateji izlediği aşikardır. 2018'den itibaren Suriye'deki hava saldırılarını yoğunlaştıran İsrail bu stratejisinde İran Devrim Muhafızları unsurları ve Hizbullah'ı asli hedefler olarak seçmiş ve pek çok noktada bu güçlere saldırmıştır. Bilhassa ülkenin güneyinde Şam ve Kuneytra'da Hizbullah'a bağlı ve örgüte Suriye'den silah ve mühimmat kaçırmakla görevli güçler İsrail saldırılarında özellikle hedef alınmıştır (Nasrullah & Hourani, 2024). 2022'de İsrail'in ülkedeki saldırılarının %28'i doğrudan Hizbullah güçlerini hedef alırken İsrail ordusunun hava

saldırıları haricinde Kuneitra hattında tank ve topçu atışlarıyla da saldırılar gerçekleştirdiği rapor edilmiştir (Nasrullah & Hourani, 2022). İsrail'in her geçen sene artan saldırılarına karşı Hizbullah'ın Suriye sahasındaki askeri varlığı ve uyuşturucu ticaretindeki başat rolünde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu sebeple örgütün İsrail'in baskılarına rağmen hayatta kalabilme hususunda başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Devlet merkezli sisteme mesafe hususunda ise Hizbullah uluslararası aktörlerin gündemine giren ve çeşitli yaptırımlarla karşılaşan bir aktör konumundadır. ABD, İsrail, Almanya ve İngiltere başta olmak üzere bazı devletler Hizbullah'ı yekpare bir şekilde terör örgütü olarak tanımlarken örgüt ve üyelerine de terör eylemleri ve Ulus-aşırı suç ağları oluşturmak gibi ithamlarla yaptırımlar uygulamışlardır (The Times of Israel, 2018). Fransa ve AB gibi aktörler Hizbullah'ı siyasi ve askeri kanat olarak iki farklı yapı şeklinde ele almakta ve sadece askeri kanadı terör örgütü listesine almaktadırlar (Reuters, 2013). BM Lübnan'da barışı muhafaza etme misyonu ve Hizbullah'ın ülkedeki legal varlığı sebebiyle tarafsız bir pozisyon tutarken Rusya (The Jerusalem Post, 2024) ve Venezuela (Humire, 2020) gibi İran ile yakın ilişkilere sahip bir kısım devletler ise Hizbullah ile açık şekilde ilişki halindedirler.

5. Sonuç

Son tahlilde bu metinde ele alınan iki örgüt İran ile ilişkilerinde sahip oldukları özerklik bağlamında kıyas edildiklerinde Hizbullah'ın Fatımi Tugayı'ndan daha özerk bir örgüt olduğu görülmektedir. Hizbullah kendi milis devşirme mekanizmasına sahip olan, sosyal yardımlardan askeri harcamalara kadar kullandığı bütçesini İran'dan aldığı doğrudan yardıma ek olarak kendi yarattığı mali kaynaklarla destekleyen bir yapıya sahiptir. Buna karşın Fatımi Tugayı ise milis devşirme ve askeri harcamalar bağlamında tam anlamıyla İran Devrim Muhafızları'na bağlı bir yapılanma görünümündedir. Tahran'ın Fatımi Tugayı'nın milis sayısının artırılması veyahut azaltılması, hangi cephede ne zaman görev alacaklarına dair doğrudan tasarruf sahibi olduğu ve örgüt idaresinin burada Tahran'ın iradesine rakip olmadığı bilinmektedir. Öte yandan Suriye'ye İran'ın talebiyle gelmiş olsa da bölgedeki askeri varlığı ve bu varlığın cephe hattında kullanımı bağlamında Hizbullah liderliği özerk bir konumdadır ve İran ile ters düş-

memek kaydıyla kendi yol haritasını izlemektedir. Askeri eğitim ve silah desteği mevzusunda ise Hizbullah İran'dan hem silah hem de eğitim desteği alırken aynı zamanda kendi milislerini kendi komutanlarının eğittiği askeri kamplara ve kendi kaynaklarıyla satın aldıkları silahlara da sahiptir (Al-Aloosy, 2023, ss. 28-29). Buna karşın Fatımi Tugayı örneğinde eğitim ve silah desteği bağlamında İran'a göbekten bağlı, özerklikten uzak bir örgüt yapılanması görülmektedir.

Hizbullah'ın sahip olduğu bu özerkliğin sadece örgütün değil aynı zamanda İran'ın da tercihi olduğu Tahran ile örgüt arasındaki maziye baktığında yapılabilecek bir yorumdur. Hizbullah'ın bölgedeki etkinliğinin artmasıyla Tahran'ın Ortadoğu'daki nüfuzunun artışının eş zamanlı oluşu göz önüne alındığında Hizbullah'ın özerkliğinin örgütün üstlendiği rol üzerinde etkisi olduğu ve Tahran'ın da bundan fayda sağladığını söylemek mümkündür. Hizbullah Suriye savaş sahasında muhaliflere karşı yürütülen kara savaşlarında ve kuşatmalarda kıyas edilen Fatımi Tugayı'na kıyasla başrollerde yer alırken Rusya ile de gerek Halep gerekse de Tedmür'deki muharebelerde doğrudan temas ve iş birliği kurmuştur. Hizbullah savaş sürecinde geliştirdiği askeri kapasitesiyle Moskova ile muhatap olan bir DDSA konumuna gelirken ayrıca Suriye rejimi ile de ilişkisini neredeyse bazı cephelerde Suriye rejim güçlerine komuta edecek bir hiyerarşiye taşımıştır (The Times of Israel, 2019). Hizbullah'ın özerklik ile paralel şekilde gelişen kapasitesi bölgesel aktörler için de örgütü Fatımi Tugayı'na kıyasla daha büyük bir tehdit haline getirmektedir. İsrail'in hem Lübnan hem de Suriye içerisinde gerçekleşen saldırıları ve Hizbullah'a yönelik çok sayıda yaptırım kararı da bu tehdit algısının sonuçları olarak kayıtlara geçmiştir. Fatımi Tugayı'nın kısıtlı özerk konumu ise örgütün askeri ve siyasi olarak Tahran'ın müsaade ettiği sınırlar içerisinde hareket etmesine yol açmıştır. Bu da örgütün kısıtlı askeri ve siyasi kapasite sebebiyle Hizbullah'ın aksine sahada çatışma ve cephelere komuta eden bir konumda olmasına engel olmuştur. Örgütün kolay gözden çıkarılan ve komuta edilen bir yapı olarak yardımcı rollere sahip olmuş ve Hizbullah'a kıyasla arka planda kalmıştır.

Kaynakça

- Al-Aloosy, M. (2023). Insurgency, proxy, and dependence: How Hezbollah's ideology prevails over its interest in its relationship with Iran. *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, 78(1–2), 24–40. <https://doi.org/10.1177/00207020231175679>
- Alfoneh, A. (2017, Nisan 19). Shia Afghan fighters in Syria. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/shia-afghan-fighters-in-syria/>
- Alghannam, H. (2024). Border traffic: How Syria uses Captagon to gain leverage over Saudi Arabia. *Carnegie Middle East Center*. <https://carnegieendowment.org/research/2024/07/border-traffic-how-syria-uses-captagon-to-gain-leverage-over-saudi-arabia?lang=en&center=middle-east>
- Al-Ghazi, S. (2022, Eylül). *Ortadoğu Araştırmaları merkezi. ORSAM*, Bakış 222. <https://www.orsam.org.tr/tr/suriyede-uyusturucu-kacakciligi-esad-rejiminin-rolu-ve-bolge-ulkelerine-etkiler/>
- Al-Haj Salih, Y. (2014, Mart 3). *The Syrian Shabiha and their state - statehood & participation. Heinrich-Böll-Stiftung | Lebanon-Beirut*. <https://lb.boell.org/en/2014/03/03/syrian-shabiha-and-their-state-statehood-participation>
- Ali, M. H. (2019). Power points defining the Syria-hezbollah relationship. *Carnegie Middle East Center*. <https://carnegieendowment.org/research/2019/05/power-points-defining-the-syria-hezbollah-relationship?lang=en&center=middle-east>
- AP News. (2024, Temmuz 9). An Israeli strike in Syria kills a former bodyguard of Lebanon's Hezbollah leader, official says. *AP News*. <https://apnews.com/article/syria-israel-hezbollah-strike-lebanon-gaza-5aa-916aa7743da736a6af9404b4a4752>
- Aydın, E. (2013). Assessing violent nonstate actorness in global politics: A framework for analysis. *Cambridge Review of International Affairs*, 28(3), 424–444. <https://doi.org/10.1080/09557571.2013.819316>
- Azizi, H., & Vazirian, A. H. (2022). The role of armed non-state actors in Iran's Syria strategy: A case study of fatemiyoun and zainabiyoun

- brigades. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 25(3), 540–557. <https://doi.org/10.1080/19448953.2022.2143864>
- BBC News Türkçe. (2017, Kasım 3). *Suriye ordusu Deyrezzor'u geri aldı, IŞİD'in ülkede kontrol ettiği büyük kent kalmadı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41857202>
- Beeri, T. (2024, February 5). US airstrikes on Iranian proxies. *Alma Research and Education Center*. <https://israel-alma.org/2024/02/05/us-airstrikes-on-iranian-proxies-february-2-2024/>
- Blanford, N. (2017, Kasım 16). The battle for Qusayr: How the Syrian regime and Hizb Allah tipped the balance. *Combating Terrorism Center at West Point*. <https://ctc.westpoint.edu/the-battle-for-qusayr-how-the-syrian-regime-and-hizb-allah-tipped-the-balance/>
- Blanford, N. (2017, Temmuz 24). Hezbollah's evolution: From Lebanese militia to regional player. *Middle East Institute*. <https://www.mei.edu/publications/hezbollahs-evolution-lebanese-militia-regional-player>
- Bucala , P., & Kagan, F. W. (2016). Iran's evolving way of war: How the IRGC fights in Syria. *Critical Threats*. <https://www.criticalthreats.org/analysis/irans-evolving-way-of-war-how-the-irgc-fights-in-syria>
- Bużański, M. (2017). Reversing state failure in Somalia: Policy areas and political processes in need of change. *The Copernicus Journal of Political Studies*, 2, 19–43. <https://doi.org/10.12775/cjps.2017.008>
- COAR. (2021, Ekim 31). *The Syrian economy at war: Captagon, hashish, and the Syrian narco-state*. <https://coar-global.org/2021/04/27/the-syrian-economy-at-war-captagon-hashish-and-the-syrian-narco-state/>
- Daher, J. (2017). *The consequences of Hezbollah's military intervention in Syria on the Lebanese Shia population and relations with Israel: Foundation for Strategic Research. FRS*. <https://www.frstrategie.org/en/programs/observatoire-du-monde-arabo-musulman-et-du-sahel/consequences-hezbollahs-military-intervention-syria-lebanese-shia-population-and-relations-israel-2017>
- DeVore, M. R. (2012). Exploring the Iran-Hezbollah Relationship: A Case Study of how State Sponsorship affects terrorist group decision-making. *Perspectives on Terrorism*, 6(4/5), 85–107. <http://www.jstor.org/stable/26296878>

- Filkins, D. (2013, Eylül 23). The Shadow commander. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/magazine/2013/09/30/the-shadow-commander>
- Guardian News and Media. (2021, Ocak 13). Deadliest Israeli airstrikes on Syria in years kill 57, say observers. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2021/jan/13/deadliest-israeli-air-strikes-on-syria-in-years-kill-57-say-observers>
- Haid, H. (2018). Reintegrating Syrian militias: mechanisms, actors, and shortfalls. *Carnegie Middle East Center*. <https://carnegieendowment.org/research/2018/12/reintegrating-syrian-militias-mechanisms-actors-and-shortfalls?lang=en&center=middle-east>
- Humire, J. M. (2020, Ekim 7). The maduro-hezbollah nexus: How Iran-backed networks prop up the Venezuelan regime. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/the-maduro-hezbollah-nexus-how-iran-backed-networks-prop-up-the-venezuelan-regime/>
- Iran's networks of influence in the Middle East. (2020). Edited by the International Institute for Strategic Studies. Routledge
- Jamal, A. S. (2019, Mart 19). The Fatemiyoun Army: Reintegration into afghan society. *United States Institute of Peace*. <https://www.usip.org/publications/2019/03/fatemiyoun-army-reintegration-afghan-society>
- Jones, S. G., & Markusen, M. B. (2018). The escalating conflict with Hezbollah in Syria. *CSIS*. <https://www.csis.org/analysis/escalating-conflict-hezbollah-syria>
- Karataş, İ. (2021). Iran's use of Afghan Shiite migrants as proxies: the case of Liwa Fatemiyoun. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 31–53. <https://doi.org/10.33201/iranian.880171>
- Kozak, C. (2015). “An army in all corners” Assad's campaign strategy in Syria. *Institute for the Study of War*. <http://www.jstor.org/stable/res-rep07883>
- Krause, K., & Milliken, J. (2009). Introduction: the challenge of non-state armed groups. *Contemporary Security Policy*, 30(2), 202–220. <https://doi.org/10.1080/13523260903077296>

- Levitt, M. (2012). Hizbullah narco-terrorism: A growing cross-border threat. *The Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hizbullah-narco-terrorism-growing-cross-border-threat>
- Levitt, M. (2019). Hezbollah's procurement channels: Leveraging Criminal Networks and partnering with Iran. *The Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollahs-procurement-channels-leveraging-criminal-networks-and-partnering-iran>
- Levitt, M. (2021). Hezbollah's regional activities in support of Iran's proxy networks. *Middle East Institute*. <https://www.mei.edu/publications/hezbollahs-regional-activities-support-irans-proxy-networks>
- Lia, B. (2015). Understanding Jihadi Proto-States. *Perspectives on Terrorism*, 9(4), 31–41. <http://www.jstor.org/stable/26297412>
- McQuinn, B. (2016). DDR and the internal organization of non-state armed groups. *Stability: International Journal of Security & Development*, 5(1), 1–24. <https://doi.org/10.5334/sta.412>
- Miron, R. V. (2019). Iranian operational art. *School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College*. <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1083594.pdf>
- Nadimi, F. (2016). Iran's Afghan and Pakistani proxies: In Syria and beyond?. *The Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-afghan-and-pakistani-proxies-syria-and-beyond>
- Nasrullah, B., & Hourani, R. (2022). The Israeli strikes in Syria during 2022. *Jusoor For Studies*. <https://jusoor.co/en/details/the-israeli-strikes-in-syria-during-2022>
- Nasrullah, B., & Hourani, R. (2024). Israeli strikes in Syria in 2023. *Jusoor For Studies*. <https://jusoor.co/en/details/israeli-strikes-in-syria-in-2023>
- NPA. (2024, March 18). *Iranian-backed faction reinforces posts in Syria's Deir ez-Zor*. <https://npasyria.com/en/112271/>
- Öğür, B., & Baykal, Z. (2017). Understanding “foreign policy” of the PYD/YPG as a non-state actor in Syria and beyond. İçinde Yeşiltaş M. & Kardaş, T. (Ed.). *Non-State Armed Actors in the Middle East*, (s. 43–75), Palgrave MacMillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-55287-3_3

- Özdemir, Ö. B. (2022, Haziran 16). Suriye Ulusal Savunma Güçleri (USG). *ORSAM*. <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-ulusal-savunma-gucleri-usg/>
- Özdemir, Ö. B. (2022, Ocak 11). Rejim Yanlısı Milislerin 2021 Karnesi. *ORSAM*. <https://www.orsam.org.tr/tr/rejim-yanlisi-milislerin-2021-karnesi/>
- Pollak, N. (2016). The transformation of Hezbollah by its involvement in Syria. *The Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/transformation-hezbollah-its-involvement-syria>
- Public Safety Canada. (2021, Haziran 25). *Currently listed entities* <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/ntnl-scrt/cntr-trrrsm/lstd-ntts/crrnt-lstd-ntts-en.aspx#58>
- Reuters. (2013, Temmuz 23). *Eu adds Hezbollah's military wing to terrorism list*. <https://www.reuters.com/article/us-eu-hezbollah/eu-adds-hezbollahs-military-wing-to-terrorism-list-idUSBRE96K0DA20130722/>
- Saad, A. (2019). Challenging the sponsor-proxy model: the Iran–Hizbullah relationship. *Global Discourse*, 9(4), 627-650. <https://doi.org/10.1332/204378919X15718898344883>
- Saad, A. (2024, February 7). Iran's proxies aren't really proxies. *Time*. <https://time.com/6692282/iran-doesnt-have-proxies/>
- Schneckener, U. (2009, Ekim). Spoilers or governance actors? engaging armed non-state groups in areas of limited statehood. *SFB-Governance Working Paper Series*, 21, 3-30.
- Schneider, T. (2018, Temmuz 9). The Fatemiyoun Division: Afghan fighters in the Syrian Civil War. *Middle East Institute*. <https://www.mei.edu/publications/fatemiyoun-division-afghan-fighters-syrian-civil-war>
- Seliktar, O., & Rezaei, F. (2020). *Iran, revolution, and proxy wars*. Palgrave Macmillan.
- Shapir, Y. (2017). Hezbollah as an Army. INSS. https://www.inss.org.il/strategic_assessment/hezbollah-as-an-army/

- Sinkaya, B. (2016). *The Revolutionary Guards in Iranian politics: Elites and shifting relations*. Routledge.
- Slavin, B. (2008, Eylül 30). Mullahs, money, and militias: How Iran exerts its influence in the Middle East. *United States Institute of Peace*. <https://www.usip.org/publications/2008/06/mullahs-money-and-militias-how-iran-exerts-its-influence-middle-east>
- Sly, L. (2017, Mart 2). Hezbollah, Russia and the U.S. help Syria retake Palmyra. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/syrian-army-retakes-the-ancient-city-of-palmyra-from-the-islamic-state/2017/03/02/fe770c78-ff63-11e6-9b78-824ccab94435_story.html
- Smyth, P. (2014). Iran's Afghan Shiite fighters in Syria. *The Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-afghan-shiite-fighters-syria>
- Sullivan, M. (2014). Hezbollah in Syria. *Institute for the Study of War*. <https://www.understandingwar.org/report/hezbollah-syria>
- The Jerusalem Post. (2024, Haziran 15). *The Kremlin's ties with terror groups casts shadow its neutral relationship with Israel*. <https://www.jpost.com/israel-news/article-806056>
- The Times of Israel. (2018, Ekim 16). *US designates Hezbollah a transnational crime threat*. <https://www.timesofisrael.com/us-designates-hezbollah-a-transnational-crime-threat/>
- The Times of Israel. (2019, Haziran 24). *Hezbollah is now giving orders to Syria's army - and using it to spy on israel*. <https://www.timesofisrael.com/hezbollah-is-now-giving-orders-to-syrias-army-and-using-it-to-spy-on-israel>
- Thomas, T. S., & Casebeer, W. D. (2004). *Violent systems : defeating terrorists, insurgents, and other non-state adversaries*. USAF Institute for National Security Studies, USAF Academy.
- Truzman, J. (2020, Mart 8). Turkey's Operation "Spring Shield" delivers blow to Hezbollah. *FDDs Long War Journal*. <https://www.longwarjournal.org/archives/2020/03/turkeys-operation-spring-shield-delivers-blow-to-hezbollah.php>

- U.S. Department of the Treasury. (2019, Şubat 11). *Treasury designates Iran's foreign fighter militias in Syria along with a civilian airline ferrying weapons to Syria*. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm590>
- White, J. (2013). Hezbollah's declaration of war in Syria: Military implications. *The Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollahs-declaration-war-syria-military-implications>
- Yeşiltaş, M., & Kardaş, T. (2021). Mimicry and substitution in the logic of sovereignty: The case of PYD. *International Politics*, 60(1), 154–173. <https://doi.org/10.1057/s41311-021-00293-5>
- Zelin, A. Y., & Margolin, D. (2023, Eylül 20). The Islamic State's shadow governance in eastern Syria since the fall of Baghuz. *Combating Terrorism Center at West Point*. <https://ctc.westpoint.edu/the-islamic-states-shadow-governance-in-eastern-syria-since-the-fall-of-baghuz/>
- Zohar, E. (2015). A new typology of contemporary armed non-state-actors: Interpreting the Diversity. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(5), 423–450. <https://doi.org/10.1080/1057610x.2015.1099996>
- Zorri, D. M., Sadri, H. A., & Ellis, D. C. (2020). *Iranian proxy groups in Iraq, Syria, and Yemen: A principal-agent comparative analysis*. *JSOU Report*, 20(5), JSOU University Press